

A kortárs progresszív liberalizmus az Egyesült Államokban

Mándi Tibor

A politikaieszmétörténet-írás közhelye, hogy az Egyesült Államok meghatározó nemzeti ideológiája, az államalapítás korától kezdve, a liberalizmus. Egészen a 20. század közepéig tartotta magát a tézis, amely szerint az amerikai politikai gondolkodás különböző irányzatai egyaránt a liberalizmus alakváltozatainak tekinthetők. Az elmúlt közel két és fél évszázad során azonban az alapítás korának klasszikus liberalizmusa jelentős változásokon ment át, amelyek az 1960-as évek „ellenkultúrájának” időszakától kezdve felerősödtek. Napjainkban ismét az amerikai liberalizmus mélyreható átalakulásának korszakát éljük, amelyet a progresszív identitáspolitika egyre radikálisabb követelései jellemeznek. Mindez komoly feszültségek kialakulásához vezetett az amerikai liberális hagyományon belül, amennyiben az erősen balra tolódott kortárs liberalizmus ellentmondásba került több, az amerikai alapító dokumentumokban rögzített klasszikus liberális elvvel és értékkel (lelkiismereti, vélemény- és szólásszabadság, korlátozott kormányzat, fékek és ellensúlyok rendszere). A progresszív és a klasszikus, mérsékelt liberalizmus harcának kimenetele, a kettő között kialakuló új egyensúly jellege, illetve az előbbi által kiváltott ellenhatás mértéke egyelőre kérdéses, ahogy az is, hogy ezek hatása mennyiben és milyen formában érvényesül az ország határain kívül. Egyes, a progresszív liberalizmushoz köthető tendenciák kétségtelenül megjelentek az európai kontinensen is, de, különösen Kelet-Közép-Európában, az eltérő történelmi kontextus és társadalmi környezet miatt valószínűsíthető, hogy hatásuk korlátozott marad. Ugyanakkor az Egyesült Államok önképére, nagyhatalmi státuszára és annak riválisok általi percepciójára, valamint az USA nemzetközi politikai cselekvőképességére és az általa követett célrendszer alakulására gyakorolt hatásán keresztül a progresszív liberalizmus elképzelhető, hogy befolyással lesz az ország külpolitikájára is. Az amerikai külpolitikai gondolkodást azonban a közeljövőben minden valószínűség szerint a Kína által megtestesített nagyhatalmi kihívásra adott válasz fogja meghatározni.

A klasszikus liberalizmus mint nemzeti ideológia

Ha valaki olvasta a Függetlenségi nyilatkozat híres második bekezdését, amely az amerikai alapítók által „magától értetődőnek” tekintett igazságokat sorolja fel,¹ illetve legalább felszínesen ismeri a széles körben a modern liberalizmus alapítójának tekintett John Locke munkásságát, az nehezen vonhatja kétségbe Louis Hartz amerikai eszmétörténész

¹ Úgymint: minden ember teremtetéstől fogva való egyenlősége, az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez való elidegeníthetetlen joga, a kormányzat céljának az előbbi jogok védelmében való kijelölése, a kormányzat hatalmának a kormányzottak beleegyezéséhez kötése, valamint az előbbieket megsértése esetén a kormányzottak ellenálláshoz való joga.

megállapítását, amely az amerikai politikai közösség alapvetően liberális, illetve locke-iánus jellegéről szól. Hartz eszmetörténeti klasszikusában² amellett érvel, hogy a feudalizmus hiánya mint az Egyesült Államok történelmének meghatározó sajátossága felelős nemcsak az Európában az előbbivel szemben kibontakozott forradalmi-radikális, hanem az utóbbira válaszul megjelenő reakciós – a 19–20. századi ideológiai palettán: marxi szocialista, illetve konzervatív – irányzatok korlátozott amerikai jelenlétéért is. Az amerikai politikai gondolkodás Hartz által részletesen elemzett hagyománya a domináns Locke-i liberalizmus bal-, illetve jobboldali változataiból áll, amelyek – a meglevő belső feszültségek ellenére – egy legalább annyira életmódként („*the American Way of Life*”), mint explicit politikai ideológiaként felfogott „természetes liberalizmus” formájában itatják át az amerikai társadalom egészét.³

Seymour Martin Lipset „amerikai kivételességről” szóló, szintén híres munkájában⁴ az Egyesült Államokat sajátos, „hitelveken alapuló” („*creedal*”) nemzetként írja le, az országot meghatározó, többek között a Függetlenségi nyilatkozatban lefektetett hitvallás alapjaként pedig ő is a liberalizmus klasszikus, 18–19. századi változatát azonosítja. Lipset amerikai kivételességre vonatkozó kutatásai konkrétan a munkásosztály képviselőiben fellépő szocialista vagy munkáspárt, illetve a szocializmus ideológiájának amerikai hiányából, illetve gyengeségéből indultak ki (aminek magyarázatát többek között a feudális hagyományok által nem korlátozott társadalmi mobilitásban, illetve a munkásosztály etnikai tagoltságában vélte megtalálni).⁵ Lipset azonban, Hartzhoz hasonlóan, ehhez azt is hozzáteszi, hogy az amerikai politikai hagyományból a szocializmus mellett az európai értelemben vett konzervativizmus is hiányzik. Egyetért Friedrich Hayekkel és másokkal abban, hogy az államalapítás hagyományát őrző amerikai konzervatívok valójában 19. századi klasszikus liberálisok.⁶

Az alapítás óta eltelt immár közel két és fél évszázad során természetesen történtek jelentős változások az Egyesült Államok ideológiai arculatában. Az 1930-as évektől kezdve előbb a roosevelti New Deal reformjai, majd az 1960-as évek nagyszabású szegénységellenes programjai nyomán az amerikai baloldalon megjelentek az európai stílusú szociáldemokrácia bizonyos elemei, napjainkban pedig az olyan politikusok, mint Bernie Sanders és Alexandria Ocasio-Cortez növekvő befolyása a nyíltan vállalt „demokratikus szocializmus” megjelenését jelzik az ideológiai palettán. A hartzi és lipseti tézis továbbra is fennálló relevanciáját mutatja azonban, hogy a kortárs amerikai konzervatív politikaelmélet egyik meghatározó alakja, Patrick Deneen szintén az általuk megfogalmazott előfeltevésekből indul ki: nevezetesen, hogy az amerikai politikai gondolkodás a nagy pártok által képviselt két meghatározó irányzata tulajdonképpen „ugyanannak

² Louis Hartz: *The Liberal Tradition in America. An Interpretation of American Political Thought since the Revolution*. New York, Harcourt, Brace, 1955.

³ Hartz (1955): i. m. 3–11.

⁴ Seymour Martin Lipset: *American Exceptionalism. A Double-Edged Sword*. New York, W. W. Norton, 1997.

⁵ Lipset (1997): i. m. 33.

⁶ Lipset (1997): i. m. 36.

az éremnek” – a locke-iánus liberalizmusnak – „a két oldala”.⁷ A liberális politikai filozófia Deneen szerint „olyan a modern amerikaiak számára, mint halnak a víz, egy mindent magában foglaló politikai ökoszisztéma, melyben úgy úszkálunk, hogy nem is veszünk tudomást a létezéséről. [Az Egyesült Államok] az első nemzet, melyet bevallottan a liberális filozófia jegyében alapítottak, és melynek polgárai szinte teljes egészében annak hatása alatt állnak.”⁸

Az alapítók Patrick Deneen szerint mára kudarcot vallott liberalizmusával való szakítás konzervatív programja azonban nem tárgya ennek a tanulmánynak. A következőkben az amerikai baloldali liberalizmus utóbbi időben bekövetkezett változásaival fogunk foglalkozni, amelyek, ahogy azt igyekezni fogunk bemutatni, szintén éles szembefordulást jelentenek az alapítók a közelmúltig megkérdőjelezhetetlennek tartott eszményeivel.

A progresszív liberalizmus mint „utódideológia”

Mielőtt rátérnénk a kortárs amerikai progresszív liberalizmus vizsgálatára, szükségesnek tűnik némi fogalmi tisztázás. Az eddigiekben elsősorban politikai filozófiai-eszmetörténeti értelemben használtuk a „liberalizmus” fogalmát, amikor az Egyesült Államok átfogó, a politikai közösség egészére kiterjedő „nemzeti” ideológiájáról beszélünk. A következőkben áttérünk az amerikai politikai közbeszéd mindennapjait jellemző szóhasználatra, ahol a „liberális” kifejezés rendszerint az ország két meghatározó politikai ideológiájának *egyikét*, a politikai tér baloldali felét elfoglaló, a két nagy párt közül elsősorban a Demokrata Párthoz köthető nézeteket jelenti (szembeállítva a jobboldalon elhelyezkedő, Republikánus Párthoz köthető konzervativizmussal).

Írásunk központi tézise éppen e két előbb említett liberalizmusértelmezés egymástól való eltávolodása. Ez az eltávolodás – sok esetben kifejezett szembefordulás – természetesen a fogalomhasználat terén is megmutatkozik. Ennek egyik megnyilvánulási formája a már említett „demokratikus szocializmus” kifejezés mint ideológiai önbesorolás használata több, immár nem marginális politikai szereplő részéről. Megítélésünk szerint azonban a „demokratikus szocialista” irányzat pillanatnyilag inkább értelmezhető az előbbi (pártpolitikai) értelemben felfogott baloldali liberalizmus egyik áramlataként, amennyiben, bár jelentős befolyást gyakorol a kortárs amerikai baloldal/Demokrata Párt ideológiájára, korántsem fedí le annak egészét, és talán még csak nem is a legfontosabb, jellegadó része annak.

A kortárs amerikai liberalizmus átalakulását övező nyelvi-ideológiai tanácstalanság talán legbiztosabb jele, hogy a kulturális, média és akadémiai elit köreiben egyre jelentősebb befolyásra szert tevő új ideológiai formáció elterjedt megnevezése a „*successor ideology*” (az először Wesley Yang amerikai közíró által használt kifejezés magyar fordítása: „utódideológia” – azaz a korábbi, a kulturális intézményeket domináló *mainstream*,

⁷ Patrick J. Deneen: *Why Liberalism Failed*. New Haven, Yale University Press, 2019. 18.

⁸ Deneen (2019): i. m. 4–5.

„főáramú” liberalizmus örököse).⁹ Mivel az előbbi kifejezést, bár sok szempontból igen találónak, de a szakmai-tudományos közbeszédbe nehezen beilleszthetőnek tartjuk, jelen írásban megmaradunk a „progresszív liberalizmus” elnevezés használatánál, amely megítélésünk szerint jól fejezi ki mind az új ideológia liberális gyökereit, mind annak megváltozott természetét.

Szabadság vs. egyenlőség

A progresszív liberalizmus vizsgálatának megkezdése előtt azonban van még egy további feladatunk. Meg kell próbálnunk, legalább röviden, választ adni a kérdésre, hogy mi okozhatta az amerikai liberalizmus természetének a következőkben bemutatott megváltozását. A kérdés persze, Patrick Deneenhez hasonlóan, úgy is feltehető, hogy vajon valóban a liberalizmus természetének megváltozásáról van-e szó, vagy inkább olyan tendenciák kibontakozásáról, amelyek mindig is benne rejtlettek a liberalizmus alapfeltevéseiben. Deneen egyértelműen az utóbbi mellett foglal állást már idézett, *A liberalizmus kudarca* című könyvében, amikor arról ír, hogy

„[a] liberalizmus nem azért vallott kudarcot, mert nem váltotta be ígéreteit, hanem azért, mert hű volt önmagához. Azért bukott el, mert sikeres volt. Ahogy a liberalizmus egyre inkább önmagává vált, ahogy egyre nyilvánvalóbban megmutatkozott belső logikája, és egyre jobban kiütköztek belső ellentmondásai, mindez olyan káros következményekhez vezetett, melyek egyszerre tekinthetők a liberális törekvések eltorzulásának, de a liberális ideológia megvalósulásának is.”¹⁰

A fenti kérdések definitív megválaszolása túlmegy a jelen tanulmány keretein. Itt mindössze arra vállalkozhatunk, hogy az előbbi esztörténeti bevezetőhöz kapcsolódva felhívjuk a figyelmet a modern liberalizmus egy olyan sajátosságára, amely könnyen válhatott a később bemutatott jelenségek kiindulópontjává. Ez a sajátosság pedig nem más, mint az egyenlőség és a szabadság instabil egyensúlya a liberális hagyományban.

Louis Hartz már említett könyvében arra figyelmeztet, hogy a locke-i liberalizmus magában hordozza a „konformizmus magvát”, hiszen „a természetjog az egyenlő embereknek egyenlő dolgokat mond”. Az ebből következő legnagyobb veszélyt Hartz nem a közismert „többség zsarnokságában” látja, hanem az állampolgároktól éppen az uralkodó liberalizmus nevében egyhangúságot követelő „véleményzsarnokságban”. Az egyenesen liberális amerikai politikai kultúra mélyén megbúvó „zsarnoki késztetés” révén így válhat a liberalizmus veszélyessé a szabadságra.¹¹

Az amerikai társadalom sokak szerint mindmáig legélesebb szemű megfigyelője, Alexis de Tocqueville (akire Hartz is támaszkodik), hosszan ír szabadság és egyenlőség bonyolult viszonyáról a modern demokratikus társadalmakban. Tocqueville-nek nincs

⁹ Wesley Yang: Welcome to Year Zero. *Substack*, 2021. július 14.; Andrew Sullivan: Is There Still Room for Debate? *New York Magazine*, 2020. június 12.; Ross Douthat: The Tom Cotton Op-Ed and the Cultural Revolution. *The New York Times*, 2020. június 12.

¹⁰ Deneen (2019): i. m. 3.

¹¹ Hartz (1955): i. m. 11.

kétsége afelől, hogy a kettő közül az utóbbi, az egyenlőség a kor „alapszenvédélye”, hogy a demokratikus társadalmak polgárai „jóval hevesebb és jóval kitartóbb” vonzalmat éreznek az egyenlőség, mint a szabadság iránt, hogy bár kedvelik a szabadságot, de az egyenlőség iránt „lángoló, telhetetlen, örökre szóló, lebíráhatatlan szenvedélyt éreznek”.¹² Az egyenlőség szeretete ráadásul dinamikusan növekszik a demokratikus társadalmakban:

„Az emberek a kiváltságokkal szemben táplált gyűlölete aszerint növekszik, ahogy a kiváltságok ritkábbak és jelentéktelenebbek lesznek [...] az általános egyenlőségen belül a legcsekélyebb különbség is megütöztetést kelt, s ez annál elviselhetetlenebb, minél tökéletesebb az egyenlőség. Természetes tehát, hogy az egyenlőség szeretete szüntelen növekszik magával az egyenlőséggel együtt [...]”¹³

Peter Berkowitz amerikai politológus az elmúlt évtizedek néhány meghatározó szakpolitikai vitájának (abortusz, pozitív diszkrimináció, azonos neműek házassága), illetve az ezeket rendszerint eldöntő legfelsőbb bírósági gyakorlatnak az elemzése során jutott az alábbi négy, Tocqueville ítéletével sokban egybecsengő következtetésre: (1) az amerikai alkotmányos kultúra központi fogalma az „egyenlőség a szabadságban” (*equality in freedom*); (2) az alkotmány a szabadság progresszív értelmezését támogatja, amely szerint az egyenlőség expanzív felfogásából következően a kormányzat felelőssége az egyéni szabadság szférájának folyamatos bővítése; (3) az így felfogott egyéni szabadság lényegileg instabil természetű, amennyiben nincs rögzített végpontja, bővítése újabb és újabb igényeket teremt a további bővítésre; (4) az egyéni szabadság folyamatos bővítése végül olyan illiberális és antidemokratikus intézkedésekhez vezethet, amelyek magát a szabadságot veszélyeztetik. Berkowitz 2005-ös szövege arról vált híressé, hogy előre megjósolta az azonos neműek házasságának a Legfelsőbb Bíróság által alapvető jogként való törvénybe iktatását, ami 10 év múlva valóban be is következett.¹⁴

Patrick Deneennek tehát annyiban mindenképpen igaza lehet, hogy az amerikai liberalizmus jelenlegi problémáinak gyökere magában a liberális eszmerendszerben keresendő. Ez azonban megítélésünk szerint nem feltétlenül jelenti, hogy az amerikai liberalizmusban a közelmúltban bekövetkezett változások egyben szükségszerűek és visszafordíthatatlanok is lennének, ahogyan azt sem, hogy létezik valamilyen (legalábbis klasszikus értelemben) nem liberális alternatíva az amerikai politikai közösség számára. Az utóbbi kérdések megítélése nagyban befolyásolja az amerikai politika alakulásának várható irányairól kialakított képet, beleértve az Egyesült Államok nagyhatalmi státuszának változását, illetve ennek Kelet-Közép-Európára, benne Magyarországra gyakorolt hatását is. Ezért ennek a kulcsfontosságú, bár jelenleg csak nagyon bizonytalanul megválaszolható kérdésnek a tárgyalására írásunk végén még visszatérünk. Először azonban megpróbáljuk sorra venni a kortárs amerikai progresszív liberalizmus néhány

¹² Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Budapest, Európa, 1993. 705–710.

¹³ Tocqueville (1993): i. m. 945.

¹⁴ Peter Berkowitz: *The Court, the Constitution, and the Culture of Freedom. Policy Review*, 2005. augusztus–szeptember.

meghatározó sajátosságát, és kimutatni, hogyan vezet egyenlőség és szabadság megbomlott egyensúlya a klasszikus liberális elvekkel való mind nyíltabb szembeforduláshoz.

A következőkben az államalapításhoz való viszony, a 2010-es évek elejétől a Demokrata Párt szavazótáborán belül végbement, „nagy ébredésnek” nevezett attitűdváltozások, mindennek az amerikai egyetemi-akadémiai közegbe visszanyúló gyökerei, illetve az aktuális ideológiai csatározások közvetlen hátterét jelentő „kritikai fajelmélet” (*critical race theory*) bemutatásával próbáljuk megrajzolni a progresszív liberalizmus ideológiai profilját. Ennek során igyekezni fogunk elsősorban magához az irányzathoz tartozó, illetve azzal szemben kritikus, de még mindig a tágabban vett liberális oldalhoz sorolható forrásokat felhasználni, elkerülendő a konzervatív megközelítések esetleges torzító hatását. Ez alól csak azokban az esetekben teszünk kivételt, ahol egy-egy nem liberális szerző olyan, máshol nem fellelhető meglátással járult hozzá a progresszív liberalizmusról szóló diskurzushoz, amely megítélésünk szerint nagymértékben elősegíti annak megértését.

1619 vs. 1776

Az államalapítás, az alapító dokumentumok (a Függetlenségi nyilatkozat és az Alkotmány), illetve azok szerzői, az „alapító atyák” mindig is kivételes helyet foglaltak el az amerikai politikai kultúrában, amelynek lenyomata a főváros építészeti megoldásaitól az általános és középiskolai tananyagon keresztül a populáris kultúráig mindenütt tetten érhető. Az előbbieket szem előtt tartva válik érthetővé az a rendkívül intenzív társadalmi, politikai és tudományos vita, amely a *The New York Times* vasárnapi mellékletének 2019. augusztus 14-i különszáma, illetve az abban megjelent cikkeket és kapcsolódó tartalmakat magában foglaló „1619 Projekt” körül bontakozott ki.¹⁵ 1619 augusztusa az első, afrikai rabszolgákat szállító hajó a gyarmati Virginiába érkezésének dátuma, amely történelmi esemény 400. évfordulója szolgáltatta a projekt apropóját. A projekt célkitűzései azonban jóval túlmutattak az egyszerű megemlékezésen: az ország első számú, az értelmiségi közbeszéd alakulására meghatározó befolyást gyakorló napilapja a cikksorozat bevezetőjében foglaltak szerint nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy „újraértelmezze az ország történelmét” azzal, hogy a rabszolgaságot és annak következményeit helyezi az amerikai nemzeti narratíva középpontjába.¹⁶ A lapszám szerkesztője a cikkekhez fűzött kommentárjában kifejti, hogy a cél az ország hivatalos születési dátumának számító 1776-os év (a Függetlenségi nyilatkozat kibocsátásának éve) felváltása az új évszámmal:

„[a rabszolgaságról] néha úgy beszélünk, mint az ország eredendő bűnéről, azonban az több ennél: az maga az ország eredete. A rabszolgaságból – és az általa előfeltételezett rasszizmusból – következik szinte minden, ami Amerikát valóban kivételessé tette: a gazdasági hatalom, az ipari erő, a választási rendszer, a táplálkozási szokások és a popzene, az egészségügyi és oktatási rendszer igazságtalanságai, az erőszakra való fokozott hajlam, a jövedelmi egyenlőtlenségek, a példa, amit

¹⁵ The 1619 Project. *The New York Times*, 2019. augusztus 14.

¹⁶ The 1619 Project (2019): i. m.

a világnak mutatunk mint a szabadság és egyenlőség hazája, a szleng, a jogrendszer és az elterjedt faji alapú félelmek és gyűlölködés, melyek mind a mai napig jelen vannak. Mindennek a magvait már jóval azelőtt elhintették, hogy a férfiak, akiket országunk alapítóinak tekintünk, formálisan kinyilvánították függetlenségüket Nagy-Britanniától az ország hivatalos születésnapján, 1776-ban. Az 1619 Projekt célja, hogy újraértelmezze az amerikai történelmet azzal, hogy felteszi a kérdést: Mit jelentene, ha ezentúl 1619-et tekintenénk az ország születési évének?”¹⁷

Az 1619 Projekt sok szempontból rendkívül sikeresnek bizonyult. A vállalkozás ötletgazdája, vezető szerzője, és a későbbiek során arca, Nikole Hannah-Jones munkájáért megkapta a legrangosabb amerikai újságírói kitüntetést, a Pulitzer-díjat,¹⁸ ő és szerzőtársai médiaszereplések, konferenciák és közönségtalálkozók tucatjai során népszerűsítették munkájuk eredményét, a projekt tartalmán alapuló oktatási segédanyagok pedig az ország több ezer általános és középiskolájában váltak hivatalos tananyaggá.¹⁹

A projektet övező elismerésbe azonban kezdettől fogva kritikus hangok is vegyültek. A *The New York Times* 2019. december 29-i számában jelent meg öt vezető történész, az államalapítás korának kiemelkedő tekintélyű szakértőinek olvasói levele, amelyben a projekt tartalmát illető fenntartásaiknak adtak hangot, egyúttal konkrét helyreigazítási igényeket is megfogalmaztak. A levélírók üdvözölték a törekvést, amely a rabszolgaság és a rasszizmus amerikai történelemben játszott szerepének feltárására irányul. Mint megjegyzik, a kérdés valamennyiük munkásságának fontos részét képezte, olyan is van köztük, aki egész szakmai pályafutását ennek szentelte. Kiábrándítónak találták azonban a projektben fellelhető ténybeli tévedéseket, amelyek véleményük szerint nem írhatók az értelmezés számlájára. Úgy vélték, ezek arról árulkodnak, hogy „a történelmi megértés helyét átvette az ideológia”.²⁰

A történészek levelét kísérő szerkesztői válasz ekkor még visszautasítja a korrekciós igényeket, és mind koncepcióját, mind részleteit tekintve kiáll a publikált anyag mellett.²¹ Ennek fényében némileg meglepő, hogy néhány hónap elteltével, 2020. március 11-én a szerkesztők arról tájékoztatták az olvasókat, hogy – más történészekkel való széles körű konzultációt követően – Nikole Hannah-Jones bevezető esszéjének internetes változatában mégis javítottak legalább egy mondatot, jelezve, hogy a rabszolgaság intézményének megőrzése nem általában a függetlenségükért harcoló amerikai gyarmatosok, hanem közülük csak „egyesek” célkitűzései között szerepelt.²²

Az 1619 Projekt körüli viták azonban ezzel nem értek véget. 2020 szeptemberében a *Quillette* internetes magazin szerzője arra hívta fel a figyelmet, hogy a projekthez tartozó anyagokat megjelenésük óta több helyen is módosították anélkül, hogy erre az olvasók figyelmét (ahogy az a hitelességükre kényes lapoknál, mint amilyen a *The New York Times* is, egyébként bevett szokás) külön felhívták volna. A változtatások az 1619-et

¹⁷ Jake Silverstein: Why We Published the 1619 Project. *The New York Times*, 2019. december 20.

¹⁸ Jeff Barrus: Nikole Hannah-Jones Wins Pulitzer Prize for 1619 Project. *Pulitzer Center*, 2020. május 4.

¹⁹ The 1619 Project Curriculum. *Pulitzer Center* (é. n.).

²⁰ Victoria Bynum et al.: RE: The 1619 Project. *The New York Times*, 2019. december 29.

²¹ Jake Silverstein: We Respond to the Historians Who Critiqued The 1619 Project. *The New York Times*, 2019. december 20.

²² Jake Silverstein: An Update to The 1619 Project. *The New York Times*, 2020. március 11.

az ország „valódi alapításának” („*true founding*”), illetve „kezdőpillanatának” („*the moment it began*”) nevező szövegrészeket érintették, amelyek, a cikk szerzője szerint Orwell 1984 című regényére emlékeztető módon, eltűntek a különböző internetes felületekről.²³ A cikkben szereplő állításokra az érintett szerkesztő újabb (immár a harmadik) terjedelmes jegyzetben válaszolt, ahol egyrészt a digitális publikációknál szokásos triviális változtatásoknak tulajdonította a történeteket, másrészt – hasonlóan az ügyben szintén megszólaló Nikole Hannah-Joneshoz – amellet érvelt, hogy az államalapítás dátumának megváltoztatására irányuló felvetést mindig is „metaforikusan” kellett érteni.²⁴

Ahogy arra többen is rámutattak azonban, az alapítás „valódi” dátumáról szóló vita lényegét tekintve metaforikus természetű, amennyiben az eredeti, hagyományosan érvényesnek tekintett dátum is elsősorban „metaforaként” értelmezhető.²⁵ A vita valójában arról szól, hogy az amerikai történelem melyik értelmezését fogadjuk el, illetve mit gondolunk az alapító dokumentumokban foglalt elvekről – tulajdonképpen a klasszikus liberalizmus amerikai hagyományáról.²⁶ A legutóbbi időkig a progresszív történészek körében is (akik közé az 1619 Projekt több kritikus is tartozik) általánosan elfogadottnak számító értelmezés szerint az amerikai történelem az alapítók által lefektetett klasszikus liberális elvek („egyenlőség a szabadságban”) megvalósítására irányuló folyamatos küzdelem története. Bár ezeknek az elveknek sem maguk az alapítók, sem az őket követő nemzedékek nem tudtak tökéletesen megfelelni, ám mindvégig, és továbbra is ezek az elvek maradtak az „amerikai kísérlet” vezérszavai és jellegadó sajátosságai. Az 1619 Projekt ezt a történelmi-ideológiai narratívát kívánta – először bevallott, később a kritikák hatására részben visszavont módon – „dekonstruálni” („a szabadság és egyenlőség alapító ideáljai, amikor leírták őket, hamisak voltak” – állt Nikole Hannah-Jones bevezető esszéjének első oldalán),²⁷ illetve felülírni. Ennek az amerikai történelem kétségtelenül fontos részeit új megvilágításba helyező, radikálisan új hangsúlyokat kijelölő törekvésnek a történelmi-politikai értékelése nem tartozik jelen írás céljai közé. Annyit azonban viszonylag nagy magabiztossággal megállapíthatunk, hogy egyértelmű szakítást jelent az amerikai klasszikus liberalizmus a közelmúltig széles körben osztott előfeltevéseivel és uralkodó ethoszával.

A „nagy ébredés”

Bár az 1619 Projekt törekvése, hogy a rabszolgaság és rasszizmus kérdését az amerikai történelmi-politikai tapasztalat abszolút középpontjába állítsa, több szempontból is vitatható, előbbieket meghatározó befolyása az amerikai társadalom fejlődésére aligha kérdőjelezhető meg. Ebben az esetben sem választunk rosszul, ha Alexis de Tocqueville-hez fordulunk iránymutatásért. Tocqueville világosan látta, hogy a rabszolgaság intézménye

²³ Phillip W. Magness: Down the 1619 Project’s Memory Hole. *Quillette*, 2020. szeptember 19.

²⁴ Jake Silverstein: On Recent Criticism of the 1619 Project. *The New York Times*, 2020. október 16.

²⁵ Bret Stephens: The 1619 Chronicles. *The New York Times*, 2020. október 9.

²⁶ Adam Serwer: The Fight Over the 1619 Project Is Not About the Facts. *The Atlantic*, 2019. december 23.

²⁷ Stephens (2020): i. m.

egy modern, demokratikus társadalomban nem tartható fenn, ahogy azt is, hogy megszüntetése, illetve következményeinek felszámolása szinte megoldhatatlan feladat elé állítja az országot.

„A rabszolgaság, amely földünk egyetlen pontjára szorult, s a kereszténység azért támadja, mert igazságtalan, a gazdaságpolitika meg azért, mert káros, a rabszolgaság, amely éles ellentétben áll korunk demokratikus szabadságával és felvilágosult gondolkodásával, nem lehet tartós intézmény. Meg fog szűnni – vagy a rabszolga, vagy a rabszolgatartó akaratából. Mindkét esetben nagy bajokkal kell számolnunk.” – írja, felvetve a „legszörnyűbb polgárháború” lehetőségét is.²⁸

A rabszolgatartó múlt, illetve a faji megkülönböztetés a polgárháborút is túlélő öröksége sötét árnyékként vetül az amerikai történelemre és napjaink amerikai társadalmára is. Meggyőző érvek hozhatók fel amellett, hogy az amerikai liberalizmus elmúlt években követett pályáját jelentős részben ez a „velünk élő” történelmi örökség határozta meg.

2019-ben Matthew Yglesias, akkor még a progresszív liberalizmus egyik legfontosabb fórumának számító *Vox* internetes újság munkatársaként, egy mind a mai napig sokat idézett cikkben foglalta össze a Demokrata Párt ideológiai arculatát radikálisan átalakító gondolkodásbeli és attitűdváltozásokat.²⁹ Az írás a *The Great Awokening* címet kapta, egyszerre utalva az új ideológiai irányzat széles körben elterjedt elnevezésére („*woke*” ideológia), illetve kvázi vallásos jellegére. A cikk legfőbb állítása szerint az amerikai politika az elmúlt időszakban megfigyelhető legnagyobb jelentőségű változása nem a Donald Trump nevéhez köthető populista jobboldal megerősödése, hanem a liberális baloldal értékvilágának, mindenekelőtt a rasszizmussal, illetve faji diszkriminációval kapcsolatos attitűdöknek a radikális megváltozása.³⁰

Yglesias a folyamat kezdetét 2014-re (tehát még Barack Obama elnökségének idejére) teszi, és a Michael Brown halála miatt a Missouri állambeli Fergusonban kibontakozott rendőri erőszak elleni tiltakozásokhoz köti, amelyek hatását a közösségi média korábban soha nem látott mértékben felerősítette (ehhez az eseményhez köthető a következő években meghatározó szerepet játszó *Black Lives Matter* mozgalom országos térnyerése is³¹). Nagyjából ekkortól kezdve a Demokrata Párt bázisát jelentő, elsősorban fehér liberális szavazók körében alapvetően megváltozott a faji egyenlőtlenség, illetve diszkrimináció megítélése. Ez olyan közvélemény-kutatási kérdésekre adott válaszokon mérhető le, mint hogy szükségesek-e további intézkedések a faji egyenlőség megteremtése érdekében; hogy a faji megkülönböztetés-e a fő oka annak, hogy a feketék nem tudnak előrejutni az életben; illetve, hogy a feketék joggal tarthatnak-e igényt különleges elbánásra az őket sújtó előítéletek legyőzése érdekében (az elmúlt években mindegyik kérdés esetében

²⁸ Tocqueville (1993): i. m. 519., 515.

²⁹ Matthew Yglesias: *The Great Awokening*. *Vox*, 2019. április 1.

³⁰ Hasonlóan érvel a baloldali újságíró, Kevin Drum nemrégí blogbejegyzésében, amikor arról ír, hogy az amerikai közéletet szélsőségesen megosztó „kultúrharcot” valójában a liberális oldal kezdte: Kevin Drum: *If You Hate the Culture Wars, Blame Liberals*. *Jabberwocking*, 2021. július 3.

³¹ Mindenekelőtt a 2020 nyarán George Floyd rendőri intézkedés során bekövetkezett és videón rögzített halála nyomán kibontakozó, minden korábbinál nagyobb országos tiltakozáshullám idején. Derrick Bryson Taylor: *George Floyd Protests: A Timeline*. *The New York Times*, 2020. október 2.

jelentősen nőtt az igennel válaszolók aránya). Mint Yglesias Zachary Goldberg a témában folytatott kutatásai alapján megjegyzi, különösen figyelemre méltó, hogy ezekben a kérdésekben a fehér liberális szavazók álláspontja nemcsak a társadalom egészétől szakadt el, hanem több esetben az érintett kisebbségek (feketék, vagy például a bevándorlás kérdésében a latinók) véleményétől is (azaz, nagyobb arányban támogatják a progresszív alternatívát, mint az érintett kisebbségek tagjai).³²

Yglesias cikkében kitér a társadalmi-politikai elit szerepére is a bemutatott változásokban. Megítélése szerint kétirányú, egymást kölcsönösen erősítő folyamatról van szó: a választók jelentős részben az elitől származó jelzéseket követik, miközben az elit tagjai igyekeznek lépést tartani velük, vagy ha lehet, megelőzni a pártos közvélemény változását. Yglesias az elit szerepére példaként a „rendszerszintű (vagy strukturális) rasszizmus” (*systemic racism*) kifejezés elterjedését hozza fel, amelyet Hillary Clinton használt először 2016-os választási kampányában, és amely a 2019–20-as előválasztások idejére a demokrata párti diskurzus bevett részévé vált.

A nagy „bezáródás”

A *The Economist* című hetilap az egyik, 2021-ben megjelent számának címlapját, illetve vezető szerkesztőségi cikkét az „illiberális baloldal” által jelentett veszélynek szentelte.³³ A szerkesztők szóhasználata már önmagában is tanulságos, amennyiben nem hajlandóak a vizsgált irányzatot a „liberális” jelzővel illetni, utóbbit az általuk is vallott „klasszikus liberalizmusnak” tartva fenn. A bírált ideológia megítélésük szerint éppen erre a klasszikus liberalizmusra jelent veszélyt. A lapszámban két további hosszú elemzés található a témában, amelyek közül az első a társadalmi-politikai elit képzéséért és rekrutációjáért felelős amerikai elitegyetemek campusain találja meg a „baloldali illiberalizmus” szellemi gyökereit, ahonnan az ott végzett hallgatók viszik azt magukkal a gazdasági, kulturális és politikai élet meghatározó intézményeibe.³⁴

A jelenség természetesen nem új. Allan Bloom 1987-es *The Closing of the American Mind* (Az amerikai elme bezáródása) című könyvében már három és fél évtizeddel ezelőtt is az egyetemi-akadémiai szférában uralkodó intellektuális és erkölcsi relativizmust tette felelőssé az amerikai társadalomban terjedő nihilizmusért. Bloom véleménye szerint az 1960-as évek társadalmi megmozdulásai óta a különböző faji és nemi identitáscsoportok követeléseinek megfelelni kívánó egyetemi értelmiség, követve Nietzsche, a posztstrukturális filozófia és a kritikai társadalomelmélet iránymutatásait, elvetette az univerzális igazság keresésének klasszikus filozófiai programját, megtagadva ezzel

³² Zach Goldberg: America's White Saviors. *Tablet*, 2019. június 6.

³³ The Threat from the Illiberal Left. *The Economist*, 2021. szeptember 4.

³⁴ How Did American „Wokeness” Jump from Elite Schools to Everyday Life? *The Economist*, 2021. szeptember 4.

az egyetemistáktól a nyugati tradíció „nagy könyveiben” foglalt bölcsesség megismerésének élményét, és így általános értékválságba taszítva az amerikai társadalmat.³⁵

Jonathan Haidt szociálpszichológus és Greg Lukianoff jogász-aktivista nyilván nem véletlenül adták az amerikai egyetemeken a 2010-es években tapasztalható jelenségekről szóló könyvüknek a Bloom művére emlékeztető, *The Coddling of the American Mind* (Az amerikai elme babusgatása) címet. Haidt és Lukianoff szerint azonban az általuk is bírált egyetemi illiberalizmus okai elsősorban az amerikai fiatalok nevelését hosszabb ideje meghatározó „terápiás” kultúrában keresendők, amely „biztonságos helyek” (*safe space*) teremtesével, a felzaklató témák vagy olvasmányok kerülésével, illetve figyelmeztető jelzéssel (*trigger warning*) való ellátásával kívánja a fiatalokat megóvni a pszichés károsodástól.³⁶ Az elmúlt évek radikalizálódó, nemegyszer erőszakos formát öltő egyetemi,³⁷ majd 2020 nyarán utcai megmozdulásai azonban mintha inkább Allan Bloom analízisét támasztanák alá – azzal a Bloom által megelőlegezett kiegészítéssel, hogy a klasszikus hagyomány bölcsességének helyét a mozgósító erejű eszmékre áhító fiatalok fejében a „társadalmi igazságosság” (*social justice*) újabb keletű elképzelései töltik be.

Napjaink amerikai egyetemeit egyre kevésbé az „*anything goes*” (bármit lehet) erkölcsi relativizmusa jellemzi, sokkal inkább egy nagyon is erőteljes, szigorú és merev gondolatrendszer uralkodóvá válása, amelynek elnevezése folyamatosan változik (a politikai korrektségtől az identitáspolitikán keresztül a *woke*-ideológiáig), körvonalai azonban egyre határozottabban érzékelhetők. Napjainkból visszanezve a korábbi időszak relativizáló, (a posztstrukturáliszmus kedvelt kifejezésével) „dekonstruáló” törekvései elsősorban a fennálló klasszikus liberális konszenzus lebontására irányultak, amelynek helyét mostanra átvette az új, „*successor*” ideológia. Utóbbi számára a klasszikus liberalizmus olyan alaptételei, mint a lelkiismereti, vélemény- és szólásszabadság, a tudományos kutatás és vita szabadsága, a másképpen gondolkodókkal szembeni tolerancia elve pusztán a mögöttük álló hatalmi viszonyok (a strukturális rasszizmus és a fehér felsőbbrendűség) elleplezésére és fenntartására szolgáló ideológiai konstrukciók.³⁸

³⁵ Allan Bloom: *The Closing of the American Mind. How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. New York, Simon & Schuster, 1987. Szintén az 1960-as évek társadalmi-politikai változásaira vezeti vissza napjaink amerikai politikájának számos válságjelenségét Christopher Caldwell: *The Age of Entitlement. America Since the Sixties*. New York, Simon & Schuster, 2020.

³⁶ Greg Lukianoff – Jonathan Haidt: *The Coddling of the American Mind*. New York, Penguin Press, 2018.

³⁷ Allison Stanger: Understanding the Angry Mob at Middlebury That Gave Me a Concussion. *The New York Times*, 2017. március 13.

³⁸ Az amerikai egyetemek elsősorban társadalom- és bölcsészettudományi tanszékein az elmúlt időszakban lezajlott változások jó összefoglalóját adja a néhány évvel ezelőtt „kamu” tanulmányok rangos tudományos folyóiratokban való megjelentetésével nagy botrányt kavart Helen Pluckrose és James Lindsay könyve (*Cynical Theories: How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity – and Why This Harms Everybody*. Durham, NC, Pitchstone Publishing, 2020). A korábbi botrányról lásd James A. Lindsay – Peter Boghossian – Helen Pluckrose: *Academic Grievance Studies and the Corruption of Scholarship*. *Areo*, 2018. február 10.

A „kritikai fajelmélet”

Mindez feltűnő, bár inkább szerkezeti, mint tartalmi jellegű hasonlóságot mutat a marxizmus alapvetéseivel (a társadalom elnyomókra és elnyomottakra való felosztása, a köztük fennálló antagonisztikus konfliktus feltételezése, az elnyomók által propagált, saját hatalmuk fenntartását szolgáló „hamis tudat”, a társadalom radikális, forradalmi átalakításának programja).³⁹ Az eszmétörténeti kapcsolat az amerikai szellemi életre jelentős hatást gyakorló Herbert Marcuse és Theodor Adorno, illetve a frankfurti iskola posztmarxista indíttatású kritikai társadalomelmélete révén szintén kimutatható. A gazdaságilag meghatározott osztálykonfliktus helyét azonban átvette a marginalizált faji, etnikai és nemi identitáscsoportok és a „fehér felsőbbrendűség” (*white supremacy*) velük szemben álló haszonélvezőinek feloldhatatlan konfliktusa.

A releváns kritikai iskola ebben az esetben a kritikai jogelmélet egyik ágából kinőtt, a tudományos megközelítést a politikai aktivizmussal ötvöző „kritikai fajelmélet” (*critical race theory*), amely a klasszikus liberális jogintézmények a faji egyenlőtlenségek felszámolására való alkalmatlanságából indul ki, és a faji elnyomás rejtett struktúráinak feltárását és lebontását tekinti feladatának.⁴⁰ Az elmélet később kiegészült a különböző csoportidentitásokon alapuló elnyomás összefüggő rendszerét leíró „interszekcionalitás” fogalmával, amely a faji diszkriminációval kapcsolatos belátásokat kiterjeszti más, szintén (sokszor többszörösen) alávetett helyzetben levő társadalmi csoportok tagjaira.

A kritikai fajelmélet képviselői számára az empirikusan kimutatható faji (etnikai, nemi) egyenlőtlenségek *mindig*, definíciószerűen diszkrimináció eredményei. Amennyiben a semleges (vagy annak látszó), „színvak” (*color-blind*) szakpolitikai megoldások (például sztenderdizált egyetemi felvételi tesztek) nem érik el a kívánt célt, a faji egyenlőtlenségek felszámolását, azokat fel kell váltani a faji előnyben részesítés (pozitív diszkrimináció, *affirmative action*) különböző formáival. Az irányzat talán legfontosabb teoretikusának, Ibram X. Kendinek a megfogalmazásában:

„A »rasszista« ellentéte nem a »nem rasszista«, hanem az »anti-rasszista«. [...] A »nem rasszista« semlegesség valójában álcázott rasszizmus. [...] A gyakran hivatkozott »színvakság« azonos megítélés alá esik a »nem rasszistával«. [...] A színvakság nyelve – hasonlóan a »nem rasszizmus« nyelvéhez – a rasszizmus álcája.”⁴¹

Akik nem osztják a kritikai fajelmélet előfeltevéseit, és nem lépnek fel annak szellemében aktívan a rasszizmus rejtett struktúráinak lebontása érdekében, maguk is ezen struktúrák fenntartását támogatják, tehát (a szerző szerint nem pejoratív, hanem szigorúan leíró, objektív értelemben) rasszisták.⁴²

³⁹ Vö. Yoram Hazony: *The Challenge of Marxism*. *Quillette*, 2020. augusztus 16.

⁴⁰ Kimberlé Crenshaw et al. (szerk.): *Critical Race Theory. The Key Writings That Formed the Movement*. New York, The New Press, 1996; Richard Delgado – Jane Stefancic: *Critical Race Theory: An Introduction*. New York, NYU Press, 2017.

⁴¹ Ibram X. Kendi: *How to Be an Antiracist*. New York, One World, 2019. 9–10.

⁴² Kendi (2019): i. m.

A *Politico* internetes magazin körkérdésére válaszolva, amely az Amerikát feszítő társadalmi problémákra keresett megoldási javaslatokat napjaink vezető gondolkodóitól,⁴³ Ibram X. Kendi egy új alkotmánykiegészítést és egy új szövetségi hatóság felállítását javasolta. A javaslatot érdemes teljes egészében idézni, mert viszonylag tömören és hiteles formában összefoglalja az új, „antirasszista” ideológia politikai követeléseit – egyben meggyőzően demonstrálja annak a klasszikus liberalizmus értelmében vett antiliberális jellegét:

„Hogy kijavítsuk a rasszizmus eredendő bűnét, el kell fogadnunk egy antirasszista alkotmánykiegészítést, mely két antirasszista alapvetést foglal magában: a különböző faji csoportok egyenlők, és a faji egyenlőtlenség mindig a rasszista közpolitika bizonyítéka. Az alkotmánykiegészítés alkotmányellenessé tenné a bizonyos szintet meghaladó faji egyenlőtlenségeket, és azt, hogy a köztisztviselők rasszista eszméket valljanak (egyértelműen meghatározva a »rasszista eszmék« és a »köztisztviselő« fogalmát). Az alkotmánykiegészítés továbbá létrehozná a Rasszizmus-ellenes Minisztériumot (*Department of Anti-Racism*) és gondoskodna annak fenntartásáról. A minisztérium munkatársai a rasszizmus képzett szakértői lennének, politikai kinevezettek nélkül. A REM feladata lenne minden helyi, tagállami és szövetségi szintű közpolitikai intézkedés előzetes ellenőrzése, hogy nem vezetnek-e faji egyenlőtlenséghez, illetve ezeknek az intézkedéseknek a folyamatos figyelemmel kísérése, a faji egyenlőtlenség megjelenése esetén a magánjellegű rasszista gyakorlatok kivizsgálása, és a köztisztviselők rasszista megnyilvánulásainak nyomon követése. A REM fel lenne ruházva a szükséges eszközökkel, hogy fellépjen azok ellen a közpolitika-alkotók és köztisztviselők ellen, akik nem hajlandók önként megváltoztatni rasszista intézkedéseiket, illetve nézeteiket.”⁴⁴

Talán nem kell a szerzővel vagy a kritikai fajelmélettel szemben elfogultnak lenni annak kijelentéséhez, hogy a fenti javaslat az egyéni jogok, a lelkiismereti és véleményszabadság, illetve a képviselőn alapuló, korlátozott kormányzat klasszikus liberális elveinek figyelmen kívül hagyása mellett – különösen kelet-közép-európai szemmel (vagy akár csak George Orwell ismeretében) olvasva – a totalitarizmus irányába hajló elemeket is tartalmaz.⁴⁵

Nem a tudományos szocializmus azonban az egyetlen – és, lévén az Egyesült Államokról van szó, talán nem is a legtalálóbb – analógia, amely az előbbieik alapján eszünkbe juthat. Mint arra több elemző is rámutatott már, az új típusú *woke*-ideológia bővelkedik a középkori, illetve kora újkori puritán vallásgyakorlatot idéző elemekben, mint az eredendő bűn tana, a megkérdőjelezhetetlen dogmák és hitelvek, szigorú viselkedési és beszédsszabályok, az ortodoxia megkövetelése, a kiközösítés gyakorlata, a térítő jelleg.⁴⁶ A kortárs progresszív liberalizmus kvázi vallásos jellege természetesen tovább

⁴³ How to Fix Politics. *Politico*, 2019.

⁴⁴ Ibram X. Kendi: Pass an Anti-Racist Constitutional Amendment. *Politico*, 2019.

⁴⁵ Lásd még: Andrew Sullivan: A Glimpse at the Intersectional Left's Political Endgame. *New York Magazine*, 2019. november 15.

⁴⁶ Left-Wing Activists are Using Old Tactics in a New Assault on Liberalism. *The Economist*, 2021. szeptember 4.; William Deresiewicz: On Political Correctness. Power, Class, and the New Campus Religion. *The American Scholar*, 2017. március 6.; John McWhorter: Antiracism, Our Flawed New Religion. *The Daily Beast*, 2017. április 14.

erősíti az önmagát kialakulásakor az államvallásokkal szemben meghatározó klasszikus liberalizmussal való szembenállását.

Az „elhallgattatás kultúrája”

Az a konkrét terület, ahol a kortárs progresszív liberalizmus a legtöbbször és leginkább érzékelhető formában kerül szembe a klasszikus liberalizmus alapelveivel, éppen a lelkiismereti, vélemény- és szólásszabadság kérdése. Mostanra szinte végeláthatatlan azoknak az újságíróknak és közéleti szereplőknek a sora, akiknek valamilyen rosszul megválasztott, vagy az új ideológia híveinek érzékenységét sértő, akár évekkel ezelőtti megnyilvánulásuk, illetve nem kellően rendszerkonform politikai nézeteik miatt kellett súlyos, gyakran állás- vagy pozícióvesztéssel járó támadásokat elszenvednie.⁴⁷ Az ilyen természetű normasértéseket (vagy akár csak azok gyanúját) követő reakciók kíméletlen szigoráról közölt nemrég terjedelmes cikket Anne Applebaum az *Atlantic* folyóirat hasábjain. A cikkben bemutatott, elit kulturális intézményekben követett, a szerző számára a kelet-közép-európai kommunista rezsimet és a maoista kulturális forradalom Kínáját idéző gyakorlatok és eljárások közös sajátossága, hogy élesen szemben állnak olyan klasszikus liberális elvekkel is, mint az ártatlanság véelme vagy a tisztességes eljáráshoz való jog.⁴⁸

Az egyetemi „cancel culture” anekdotikus formában már eddig is bőségesen dokumentált⁴⁹ létezését nemrég napjaink egyik legtekintélyesebb politikatudósának, Pippa Norrisnak empirikus úton is sikerült igazolnia, amikor kollégái körében végzett kérdőíves vizsgálatok eredményeképpen megállapította, hogy az amerikai és nyugat-európai egyetemeken a konzervatív oktatók és kutatók rendszeresen úgy érzik, hogy el kell hallgatniuk véleményüket.⁵⁰

2020 nyarán több tucat közismert, túlnyomó részben liberális értelmiségi nyílt levelet tett közzé a tekintélyes *Harper's* magazin hasábjain, amelyben az országban kialakult véleményklíma egyre inkább antiliberális jellege ellen emeltek szót. A Donald Trumpot és a radikális jobboldalt szintén bíráló aláírók szerint a faji és társadalmi igazságtalanságokkal való szükséges szembenézés

„olyan újfajta morális attitűdök és politikai álláspontok felerősödéséhez vezetett, melyek gyengítik a nyílt vita és a kölönvéleményekkel szembeni tolerancia normáit [...] az ellentétes nézetekkel szembeni intolerancia, a nyilvános megszégyenítés és kiközösítés divatja, az összetett szakpolitikai kérdések vakító erkölcsi bizonyosságban való feloldása egyre elterjedtebbé válik [...]. Szerkesztőket

⁴⁷ Néhány példa csak az elmúlt egy évből: Douthat (2020): i. m.; Bari Weiss: Resignation Letter. *Bariweiss.com*, 2020. július 14.; Andrew Sullivan: See You Next Friday: A Farewell Letter. *New York Magazine*, 2020. július 17.; Glenn Greenwald: My Resignation from the Intercept. *Substack*, 2020. október 29.; Matt Taibbi: The American Press Is Destroying Itself. *Substack*, 2020. június 13.

⁴⁸ Anne Applebaum: The New Puritans. *The Atlantic*, 2021. augusztus 31.

⁴⁹ Lásd például John McWhorter: Academics Are Really, Really Worried About Their Freedom. *The Atlantic*, 2020. szeptember 1.

⁵⁰ Pippa Norris: Cancel Culture: Myth or Reality? *Political Studies*, 2021. augusztus (online first).

bocsátanak el, mert vitatott cikkeket publikálnak; újságíróknak tiltják meg, hogy bizonyos témákról írjanak; egyetemi oktatók ellen indítanak eljárást, mert irodalmi műveket idéznek órán; egy kutatót elbocsátanak egy tudományos folyóiratban megjelent cikk megosztása miatt [...]; az eredmény a félelem nélkül kimondható dolgok körének folyamatos szűkülése.”⁵¹

Azok az időről időre megjelenő ellenérvek, amelyek szerint ezekben az esetekben nem állami szankciókról, hanem a magánszféra – szintén a szólásszabadság körébe tartozó – aktusairól van szó, Ibram Kendi előbbi javaslatának fényében sokat veszítenek meggyőző erejükből, amely egyébként sem túlságosan erős. A liberalizmus véleménypluralizmusra vonatkozó klasszikus érvei – például John Stuart Millnél – a szabad vita lehetőségének fenntartását az igazság megtalálásának garanciájaként veszik védelmükbe, és könnyű belátni, hogy ezek az érvek ugyanannyira érvényesek állami, mint privát szereplők esetében. A kortárs progresszív liberalizmus számos képviselője számára azonban a szabad vita nem az igazság feltárásának záloga, hanem a marginalizált csoportok elhallgattatásának és a „fehér felsőbbrendűség” fenntartásának eszköze.

A progresszív liberalizmus jövője az Egyesült Államokban

Mielőtt tanulmányunk végén megpróbáljuk felmérni a progresszív liberalizmus hatását az Egyesült Államok határain kívül, érdemes kitérni az irányzat jövőbeli amerikai perspektíváira. Bár jelenleg nem tudhatjuk, hogy napjaink progresszív liberális törekvései mennyire bizonyulnak hosszabb távon politikailag sikeresnek, megvannak az egyre soka-sodó jelei, hogy a progresszív identitáspolitikát távolról sem bírja a választók többségének támogatását. Az ebben a tekintetben konzisztens közvélemény-kutatásokat⁵² nemrég megerősítette a 2021. novemberi virginiai kormányzóválasztás eredménye. Az évek óta demokrata irányba húzó tagállamban, ahol a 2020-as elnökválasztást Joe Biden meggyőző, 10%-os fölényrel nyerte, a korábban biztos befutónak tartott demokrata jelölt váratlan vereséget szenvedett republikánus kihívójától, akinek egyik legfontosabb kampányígérete a „kritikai fajelmélet” általános és középiskolai oktatásának megszüntetése volt.⁵³ A „kritikai fajelmélet” (pontosabban az általa ihletett tananyagok) megjelenése az iskolákban, összekapcsolódva a koronavírus-járvány miatti korlátozásokkal az elmúlt év folyamán országos szülői tiltakozómozgalmat váltott ki, amely – az önkormányzatosság sajátos amerikai hagyományainak megfelelően – elsősorban a helyi iskolaszékek körüli konfliktusokban öltött testet.⁵⁴ A 2021. november 2-i választási eredmények más

⁵¹ A Letter on Justice and Open Debate. *Harper's Magazine*, 2020. július 7. Az aláírók nagy száma és ismertsége miatt nehéz lenne néhány nevet kiemelni közülük, a teljes lista megtekinthető a *Harper's* magazin weboldalán.

⁵² Yascha Mounk: Americans Strongly Dislike PC Culture. *The Atlantic*, 2018. október 10.; Ryan Lizza: Americans Tune in to „Cancel Culture” – and Don't Like What They See. *Politico*, 2020. július 22.; Thomas B. Edsall: Is Wokeness 'Kryptonite for Democrats'? *The New York Times*, 2021. május 26.

⁵³ Lisa Lerer: Rough Night for Democrats Exposes the Party's Weakness. *The New York Times*, 2021. november 3.; Batya Ungar-Sargon: What Happened Last Night in Virginia. *Substack*, 2021. november 3.

⁵⁴ Lisa Lerer: The Unlikely Issue Shaping the Virginia Governor's Race: Schools. *The New York Times*, 2021. október 12.; Mike Gonzalez: How the Grassroots Are Resisting CRT. *Law and Liberty*, 2021. július 26.

államokban is a Demokrata Párt támogatottságának jelentős visszaeséséről tanúskodtak, ami a párt szempontjából komoly aggodalmakra adhat okot a 2022-es kongresszusi választásokat, illetve a 2024-es elnökválasztást illetően.⁵⁵ A demokraták rossz szereplésének legfontosabb oka a kibontakozó elemzői konszenzus szerint a párt baloldali fordulata, illetve ideológiai célkitűzéseinek elszakadása a választók többségének – köztük a kisebbségi választók jelentős részének – gondolkodásától.⁵⁶

Szintén befolyásolhatja a progresszív liberális „utódideológia” sikerét az amerikai szellemi élet mérsékelt liberális centrumában vele szemben kibontakozó ellenállás, amelynek az utóbbi időben szintén egyre több jelét lehet tapasztalni.⁵⁷ Idesorolható a *Harper's* magazinban megjelent nyílt levél, az *Economist* említett, az illiberális baloldali veszélyeivel foglalkozó összeállítása, Mark Lilla eszmetörténész 2017-es, a Demokrata Párt identitáspolitikai fordulatát kritizáló munkája⁵⁸ vagy a neves afroamerikai nyelvészprofesszor, John McWhorter új könyve, amely az amerikai feketék szempontjából bírálja a *woke*-ideológiát.⁵⁹ Itt érdemes felidéznünk, hogy az 1960-as évek progresszív előretörését az Egyesült Államokban az 1970-es évek – jelentős részben kiábrándult liberális értelmiségiek által kezdeményezett – „neokonzervatív” fordulata követte, amely az évtized végére Ronald Reagan elnökké választásához, és egy új, konzervatív korszak beköszöntéhez vezetett.

A progresszív liberalizmus hatása az Egyesült Államok határain kívül

„[A marxisták] más demokratikus országokban is meg fogják próbálni lemásolni amerikai társaik sikerét. Egyetlen szabad nemzet sem menekülhet el ez elől a kihívás elől. Ne fordítsunk ezért hátat, és ne mondjuk magunknak, hogy ez nálunk nem történhet meg. Mert nálunk is meg fog történni” – írja Yoram Hazony izraeli–amerikai politikai filozófus az általa „marxista kihívásnak” nevezett jelenségről szóló esszéjében.⁶⁰ Korábban már említettük, hogy bár a párhuzamok kétségtelenül valóságok, nem vagyunk teljesen biztosak benne, hogy a marxizmus térhódítása a legjobb vagy a kizárólagos magyarázat a progresszív liberalizmus kialakulására. Hasonló módon úgy gondoljuk, hogy miközben

⁵⁵ Jonathan Martin – Alexander Burns: Reeling From Surprise Losses, Democrats Sound the Alarm for 2022. *The New York Times*, 2021. november 3.; Thomas B. Edsall: Democrats Shouldn't Panic. They Should Go Into Shock. *The New York Times*, 2021. november 17.

⁵⁶ The Editorial Board: Democrats Deny Political Reality at Their Own Peril. *The New York Times*, 2021. november 4.; Ross Douthat: Republicans Schooled the Left in Virginia. *The New York Times*, 2021. november 3.; Why the Dem Strategy in Virginia Failed, and How Youngkin Flipped the State. *PBS NewsHour*, 2021. november 3.

⁵⁷ Andrew Sullivan: Emerging Cracks in the Woke Elite. *Substack*, 2021. szeptember 10.

⁵⁸ Mark Lilla: *The Once and Future Liberal. After Identity Politics*. New York, Harper, 2017.

⁵⁹ John McWhorter: *Woke Racism: How a New Religion Has Betrayed Black America*. New York, Portfolio, 2021. McWhorter nemrég a progresszív liberalizmus fellegrájának számító *The New York Times*-ban is saját rovatot kapott.

⁶⁰ Hazony (2020): i. m.

komolyan kell vennünk Hazony figyelmeztetését, van okunk kételkedni a benne foglalt jóslat szükségszerű bekövetkeztében.

A legfontosabb szempont, amelyet ennek megítélésekor figyelembe kell vennünk, hogy az amerikai progresszív liberalizmus – mint az eddigiekből kiderült – több szálon is nagyon szorosan kötődik az ország különleges, egyedi sajátosságaihoz (úgy is fogalmazhatnánk, hogy maga is az „amerikai kivételesség” része). Ezek között első helyen kell emlitenünk a rabszolgatartás és az ehhez kapcsolódó faji megkülönböztetés az ország alapításáig (sőt, mint láttuk, korábban) visszanyúló örökségét, amely a kortárs „antirasszista” politika morális hajtóerejének döntő összetevőjét szolgáltatja. Ide kell sorolnunk azonban az amerikai liberális hagyomány sajátos természetét is, amelyet egyrészt az egyenlőség kiemelt szerepében, másrészt az amerikai liberalizmus új-angliai puritanizmustól örökölt erősen átmoralizált jellegében érhetünk tetten. Az ország történetének konstans kísérőjelenségei a sokszor tömeges méreteket öltő erkölcsi mozgalmak, mint a vallási „nagy ébredések” egymást követő hullámai, vagy, valamivel prózaibb, de legalább annyira tanulságos példával, az 1920-ban bevezetett alkotmányos alkoholtilalom. Legutóbb az 1960-as években lehettünk tanúi a maihoz hasonló, az amerikai társadalom gyökeres átalakítására törekvő, egyúttal azt szélsőségesen megosztó társadalmi mozgalomnak, amely, ahogy arról korábban szó volt, napjainkban is érezteti hatását.

Bár a progresszív liberalizmus hatása az utóbbi időben – nem utolsósorban az amerikai populáris kultúra kisugárzásának, illetve a Tyler Cowen amerikai közgazdász által „nemzetközi progresszív osztálynak” nevezett globális gazdasági-kulturális elit kialakulásának köszönhetően⁶¹ – az európai politikában is érzékelhető, a nagyban eltérő társadalmi kontextus, illetve történelmi hagyományok kérdésessé teszik, hogy képes lesz-e az amerikaihoz hasonló formában kibontakozni. Ennek esélye azokban az országokban nagyobb, ahol hasonló tényezők (például a gyarmati múltból vagy más történelmi okokból fakadó „büntudat”, országon belüli faji-etnikai feszültségek) elősegítik ezt,⁶² de még itt is kevésbé valószínű, hogy a fentebb említett tényezők sajátosan amerikai együttállásának hiányában a tengerentúlihoz hasonló dominanciára lesz képes szert tenni.

Utóbbi megfontolások vélhetően fokozottan érvényesek a totalitárius politika nemrég tapasztalatával rendelkező kelet-közép-európai országokra, így Magyarországra is. Joseph de Weck és Niall Ferguson 2019-es elemzése szerint a progresszív liberalizmus terjedése szempontjából kulcsfontosságú „millenniumi” és „Z” generáció tagjai Európában, és azon belül is különösen Kelet-Közép-Európában, bár mutatnak hasonlóságot amerikai kortársaikkal, összességében mégis kevésbé jellemzőek rájuk a woke-ideológiához köthető attitűdök (mint például az állami újraelosztás növelésének vagy a nyitott bevándorláspolitikának a támogatása).⁶³ Kováts Eszter ugyancsak 2019-es tanulmányában, miközben szintén felhívja a figyelmet a populáris kultúra ezen a téren

⁶¹ Tyler Cowen: Why Wokeism Will Rule the World. *Bloomberg Opinion*, 2021. szeptember 19.

⁶² Norimitsu Onishi: Will American Ideas Tear France Apart? Some of Its Leaders Think So. *The New York Times*, 2021. február 9.

⁶³ Joseph de Weck – Niall Ferguson: European Millennials Are Not Like Their American Counterparts. *The Atlantic*, 2019. szeptember 30.

játszott szerepére, és elismeri, hogy a woke-aktivizmus egyes megnyilvánulásai Magyarországon is megjelentek, amellel érvel, hogy azok súlya a hazai politikai-kulturális életben egyelőre csekély.⁶⁴

Az 1960–70-es évek korábban említett történései a progresszív liberalizmus amerikai külpolitikára gyakorolt hatásának felméréséhez is jó kiindulópontot jelenthetnek. Az amerikai belpolitika megrázkódtatásai, amelyek a Richard Nixon elleni *impeachment* eljárásban, illetve az elnök lemondásában kulmináltak, jelentősen hozzájárultak a nemzetközi szintén is megmutatkozó önbizalomvesztéshez, illetve a külpolitikai cselekvőképesség elvesztéséhez, amely a Szovjetunióval való nagyhatalmi versenyben is éreztette hatását. Az ország morális küldetésébe vetett hagyományos hitnek a megrendülése – ahogy azt az erkölcsi megfontolások háttérbe szorítására törekvő „realista” külpolitikai iskola talán legismertebb képviselője, Henry Kissinger is felismerte – az Egyesült Államokban nagymértékben megnehezíti a hatékony külpolitikai fellépéshez szükséges politikai támogatás mozgósítását.⁶⁵

Miközben a progresszív liberalizmus ideológiájához köthető jelenségek – más, magasan képzett munkatársakkal rendelkező, elitintézményekhez hasonlóan – az Egyesült Államok külpolitikai, illetve nemzetbiztonsági apparátusában is megjelentek,⁶⁶ és arra is találhatunk példát, hogy ezek az amerikai külpolitika célkitűzéseit, illetve eszközrendszerét is befolyásolják (még az ilyen törekvésekkel egyébként szembehelyezkedő republikánus kormányzatok idején is),⁶⁷ a progresszív liberalizmus legfontosabb külpolitikai hatása, további térnyerése esetén, megítélésünk szerint nem az ilyen természetű célkitűzések asszertív érvényesítése, hanem az izolacionista tendenciák felerősödése lehet. A *woke*-demokraták a külpolitikában valószínűleg sokban hasonlításának a Ronald Reagan egyik legfontosabb külpolitikai tanácsadója, Jeane Kirkpatrick a Republikánus Párt 1984-es elnökjelölő konvencióján elmondott beszédében leírt „San Francisco-i demokratákhoz” (a megnevezés egyszerre utalt a rivális demokrata pártkonvenció helyszínére és a város progresszív reputációjára), akik „mindig Amerikát hibáztatják először”. A beszéd talán legfontosabb sora egy Jean-Francois Revel francia filozófustól származó idézet: „Egy olyan civilizáció, mely bűnösnek érzi magát mindenért, amit megtestesít, és amit tesz, nem rendelkezik az önmegegyezéséhez szükséges energiával és meggyőződéssel.”⁶⁸

⁶⁴ Kovács Eszter: Identitáspolitikai: túlkapás, vagy a dolog maga? In Sebők Miklós – Böcskei Balázs (szerk.): *Itt van Amerika. Az amerikai politika hatása Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 2019. 325–338.

⁶⁵ Mándi Tibor: Realizmus, idealizmus és „neorealizmus”: Az amerikai külpolitika válsága az 1970-es években és a neokonzervatív fordulat. *Politikatudományi Szemle*, 17. (2008), 1. 65–79.

⁶⁶ Danielle Kurtzleben: Top General Defends Studying Critical Race Theory In The Military. *NPR Morning Edition*, 2021. június 23.; Julian Borger: CIA Forges Unity in Diversity: Everybody Hates Their ‘Woke’ Recruitment Ad. *The Guardian*, 2021. május 4.

⁶⁷ Cockburn: Did ‘Gender Studies’ Lose Afghanistan? How Ivy League Diplomats Sought to Remake Afghanistan in Harvard’s Image. *The Spectator World*, 2021. augusztus 19.; Richard Hanania: New Report from the US Gov on Gender Equality in Afghanistan. [Idővonal-bejegyzés-sorozat] *Twitter*, 2021. március 3.

⁶⁸ Jeane J. Kirkpatrick: „Blame America First” – Remarks at the 1984 RNC – Aug. 20, 1984. *Iowa State University Archives of Women’s Political Communication*.

A Kínával való aktuális nagyhatalmi konfliktus kibontakozása azonban maga is hatással lehet a progresszív liberalizmus jövőjére az Egyesült Államokban. Louis Hartz írásunk elején idézett művében megjegyzi, hogy a kívülről érkező katonai és ideológiai kihívás sajátos mozgósító erővel bír az amerikai társadalomra.⁶⁹ Ha ismét visszagondolunk az 1970–80-as évek tapasztalataira, akkor megállapíthatjuk, hogy a Szovjetunióval való hidegháborús konfliktusra adott reakció nagyban hozzájárult az előző évtized társadalmi megosztottságának felszámolásához és válságtüneteinek meghaladásához.⁷⁰

Mindezek miatt figyelemre méltó az amerikai külpolitikai gondolkodásban az elmúlt években bekövetkezett fordulat – mind a politikai elit, mind az állampolgárok szintjén – a Kínához való viszony tekintetében. Mint a korábban más összefüggésben már idézett Peter Berkowitz (aki a Trump-adminisztráció idején Mike Pompeo külügyminiszter megbízásából a Külügyminisztérium szakpolitikai tervezőcsoportját vezette) egy nemrégí cikkében rámutat, a Biden-kormányzat Kína-politikájában jelentős kontinuitás mutatkozik a Trump-kormányzat törekvéseivel, amennyiben, szakítva a megelőző évtizedek gyakorlatával, Kínát már nem stratégiai partnernek, hanem az Egyesült Államok legfontosabb riválisának tekintik.⁷¹ Az amerikai külpolitikai elit gondolkodásában beállt változás egybeesik a szélesebb amerikai közvélemény alakulásával, amely – az amerikai társadalmat más kérdésekben mélyen megosztó pártpolitikai és ideológiai különbségeket felülírva – gyakorlatilag egységesen fordult szembe a Kína mint rivális nagyhatalom által képviselt fenyegetéssel.⁷²

Az előbbiek arra engednek következtetni, hogy ha a külpolitikai apparátusok nem is, az amerikai stratégiai gondolkodás egyelőre nagyrészt mentes maradt a progresszív liberalizmus térhódításától. Mindez Kelet-Közép-Európa és benne Magyarország számára azt jelentheti, hogy miközben a progresszív liberalizmus egyes követelései, illetve igényei megjelenhetnek az Egyesült Államok külpolitikájában, annak fő rendezőelve a közeljövőben várhatóan a Kínához való viszony lesz, és a szövetségesekkel szemben is elsősorban ezzel kapcsolatos elvárások megfogalmazására lehet számítani. A progresszív liberalizmus nemzetközi hatásai sokkal inkább az amerikai „puha hatalom” (*soft power*) csatornáin, a populáris kultúrán és az elitgondolkodás befolyásolásán keresztül érvényesülhetnek, ám ezt is korlátozhatja az eltérő társadalmi és történelmi kontextus, illetve a progresszív liberalizmus bizonytalan amerikai jövője. Az „utódideológia” kudarca esetén azonban, az amerikai társadalom mélyen gyökerező ideológiai karakterének

⁶⁹ Hartz (1955): i. m. 12.

⁷⁰ A kézirat első változatának lezárása után kibontakozott ukrán–orosz háborús konfliktus, illetve ennek kapcsán az Oroszországgal való felerősödött szembenállás szintén hasonló szerepet játszhat az amerikai belpolitikára gyakorolt hatásában.

⁷¹ Peter Berkowitz: Fostering the Emerging Consensus About the China Challenge. *RealClearPolitics*, 2021. szeptember 26.

⁷² William A. Galston: A Momentous Shift in US Public Attitudes toward China. *The Brookings Institute*, 2021. március 22. Érdemes néhány adatot kiemelni a szerző által szemléztet közvélemény-kutatási eredményekből: az amerikai állampolgárok 89%-a tartja Kínát ellenségnek vagy vetélytársnak, 67%-ának van negatív véleménye Kínáról, 63%-uk értékeli Kína növekvő gazdasági erejét „kritikus fenyegetésként” az Egyesült Államokra nézve, és hasonló arányban támogatnak olyan intézkedéseket, mint például a kínai vállalatok kizárása az amerikai távközlési infrastruktúra fejlesztéséből.

ismeretében, valószínűleg továbbra sem az európai értelemben vett tradicionális konzervativizmus áttörésére, hanem a jellegzetes amerikai „klasszikus liberalizmus” valamilyen megújult formában történő újraéledésére lehet számítani.

Irodalomjegyzék

- A Letter on Justice and Open Debate. *Harper's Magazine*, 2020. július 7. Online: <https://harpers.org/a-letter-on-justice-and-open-debate/>
- Applebaum, Anne: The New Puritans. *The Atlantic*, 2021. augusztus 31. Online: www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/10/new-puritans-mob-justice-canceled/619818/
- Barrus, Jeff: Nikole Hannah-Jones Wins Pulitzer Prize for 1619 Project. *Pulitzer Center*, 2020. május 4. Online: <https://pulitzercenter.org/blog/nikole-hannah-jones-wins-pulitzer-prize-1619-project>
- Berkowitz, Peter: Fostering the Emerging Consensus About the China Challenge. *RealClearPolitics*, 2021. szeptember 26. Online: www.realclearpolitics.com/articles/2021/09/26/fostering_the_emerging_consensus_about_the_china_challenge_146468.html
- Berkowitz, Peter: The Court, the Constitution, and the Culture of Freedom. *Policy Review*, 2005. augusztus–szeptember. Online: www.hoover.org/research/court-constitution-and-culture-freedom
- Bloom, Allan: *The Closing of the American Mind. How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. New York, Simon & Schuster, 1987.
- Borger, Julian: CIA Forges Unity in Diversity: Everybody Hates Their 'Woke' Recruitment Ad. *The Guardian*, 2021. május 4. Online: www.theguardian.com/us-news/2021/may/04/cia-woke-recruitment-ad
- Bynum, Victoria – James M. McPherson – James Oakes – Sean Wilentz – Gordon S. Wood: RE: The 1619 Project. *The New York Times*, 2019. december 29. Online: www.nytimes.com/2019/12/20/magazine/we-respond-to-the-historians-who-critiqued-the-1619-project.html
- Caldwell, Christopher: *The Age of Entitlement. America Since the Sixties*. New York, Simon & Schuster, 2020.
- Cockburn: Did 'Gender Studies' Lose Afghanistan? How Ivy League Diplomats Sought to Remake Afghanistan in Harvard's Image. *The Spectator World*, 2021. augusztus 19. Online: <https://spectatorworld.com/topic/did-gender-studies-lose-afghanistan/>
- Cowen, Tyler: Why Wokeism Will Rule the World. *Bloomberg Opinion*, 2021. szeptember 19. Online: www.bloomberg.com/opinion/articles/2021-09-19/woke-movement-is-global-and-america-should-be-mostly-proud
- Crenshaw, Kimberlé – Neil Gotanda – Gary Peller – Kendall Thomas (szerk.): *Critical Race Theory. The Key Writings That Formed the Movement*. New York, The New Press, 1996.
- Delgado, Richard – Jane Stefancic: *Critical Race Theory: An Introduction*. New York, NYU Press, 2017. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1ggj3>
- Democrats Deny Political Reality at Their Own Peril. *The New York Times*, 2021. november 4. Online: www.nytimes.com/2021/11/04/opinion/democrats-election-results.html
- Deneen, Patrick J.: *Why Liberalism Failed*. New Haven, Yale University Press, 2019. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc5pcmt>
- Deresiewicz, William: On Political Correctness. Power, Class, and the New Campus Religion. *The American Scholar*, 2017. március 6. Online: <https://theamericanscholar.org/on-political-correctness/>

- Douthat, Ross: Republicans Schooled the Left in Virginia. *The New York Times*, 2021. november 3. Online: www.nytimes.com/2021/11/03/opinion/virginia-democrats-republicans.html
- Douthat, Ross: The Tom Cotton Op-Ed and the Cultural Revolution. *The New York Times*, 2020. június 12. Online: www.nytimes.com/2020/06/12/opinion/nyt-tom-cotton-oped-liberalism.html
- Drum, Kevin: If You Hate the Culture Wars, Blame Liberals. *Jabberwocking*, 2021. július 3. Online: <https://jabberwocking.com/if-you-hate-the-culture-wars-blame-liberals/>
- Edsall, Thomas B.: Democrats Shouldn't Panic. They Should Go Into Shock. *The New York Times*, 2021. november 17. Online: www.nytimes.com/2021/11/17/opinion/democrats-midterms-biden.html
- Edsall, Thomas B.: Is Wokeness 'Kryptonite for Democrats'? *The New York Times*, 2021. május 26. Online: www.nytimes.com/2021/05/26/opinion/democrats-republicans-woke-ness-cancel-culture.html
- Galston, William A.: A Momentous Shift in US Public Attitudes Toward China. *Brookings*, 2021. március 22. Online: www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/03/22/a-momentous-shift-in-us-public-attitudes-toward-china/
- Goldberg, Zach: America's White Saviors. *Tablet*, 2019. június 6. Online: www.tabletmag.com/sections/news/articles/americas-white-saviors
- Gonzalez, Mike: How the Grassroots Are Resisting CRT. *Law and Liberty*, 2021. július 26. Online: <https://lawliberty.org/how-the-grassroots-are-resisting-crt/>
- Greenwald, Glenn: My Resignation from the Intercept. *Substack*, 2020. október 29. Online: <https://greenwald.substack.com/p/my-resignation-from-the-intercept>
- Hanania, Richard: New Report from the US Gov on Gender Equality in Afghanistan. [Idővonal-bejegyzés-sorozat] *Twitter*, 2021. március 3. Online: <https://twitter.com/richardhanania/status/1367146062868226049>
- Hartz, Louis: *The Liberal Tradition in America. An Interpretation of American Political Thought since the Revolution*. New York, Harcourt, Brace, 1955.
- Hazon, Yoram: The Challenge of Marxism. *Quillette*, 2020. augusztus 16. Online: <https://quillette.com/2020/08/16/the-challenge-of-marxism/>
- How Did American „Wokeness” Jump from Elite Schools to Everyday Life? *The Economist*, 2021. szeptember 4. Online: www.economist.com/briefing/2021/09/04/how-did-american-woke-ness-jump-from-elite-schools-to-everyday-life
- How to Fix Politics. *Politico*, 2019. Online: www.politico.com/interactives/2019/how-to-fix-politics-in-america/
- Kendi, Ibram X.: *How to Be an Antiracist*. New York, One World, 2019.
- Kendi, Ibram X.: Pass an Anti-Racist Constitutional Amendment. *Politico*, 2019. Online: www.politico.com/interactives/2019/how-to-fix-politics-in-america/inequality/pass-an-anti-racist-constitutional-amendment/
- Kirkpatrick, Jeane J.: „Blame America First” – Remarks at the 1984 RNC – Aug. 20, 1984. *Iowa State University Archives of Women's Political Communication*. Online: <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/2017/03/09/remarks-at-the-1984-rnc-aug-20-1984/>
- Kováts Eszter: Identitáspolitika: túlkapás, vagy a dolog maga? In Sebők Miklós – Böcskei Balázs (szerk.): *Itt van Amerika. Az amerikai politika hatása Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 2019. 325–338.
- Kurtzleben, Danielle: Top General Defends Studying Critical Race Theory In The Military. *NPR Morning Edition*, 2021. június 23. Online: www.npr.org/2021/06/23/1009592838/top-general-defends-studying-critical-race-theory-in-the-military

- Left-Wing Activists Are Using Old Tactics in a New Assault on Liberalism. *The Economist*, 2021. szeptember 4. Online: www.economist.com/briefing/2021/09/04/left-wing-activists-are-using-old-tactics-in-a-new-assault-on-liberalism
- Lerer, Lisa: Rough Night for Democrats Exposes the Party's Weakness. *The New York Times*, 2021. november 3. Online: www.nytimes.com/2021/11/03/us/politics/democrats-virginia-governor-race.html
- Lerer, Lisa: The Unlikely Issue Shaping the Virginia Governor's Race: Schools. *The New York Times*, 2021. október 12. Online: www.nytimes.com/2021/10/12/us/politics/virginia-governor-republicans-schools.html
- Lilla, Mark: *The Once and Future Liberal. After Identity Politics*. New York, Harper, 2017.
- Lindsay, James A. – Peter Boghossian – Helen Pluckrose: Academic Grievance Studies and the Corruption of Scholarship. *Areo Magazine*, 2018. február 10. Online: <https://areomagazine.com/2018/10/02/academic-grievance-studies-and-the-corruption-of-scholarship/>
- Lipset, Seymour Martin: *American Exceptionalism. A Double-Edged Sword*. New York, W. W. Norton, 1997.
- Lizza, Ryan: Americans Tune in to „Cancel Culture” – and Don't Like What They See. *Politico*, 2020. július 22. Online: www.politico.com/news/2020/07/22/americans-cancel-culture-377412
- Lukianoff, Greg – Jonathan Haidt: *The Coddling of the American Mind*. New York, Penguin Press, 2018.
- Magness, Phillip W.: Down the 1619 Project's Memory Hole. *Quillette*, 2020. szeptember 19. Online: <https://quillette.com/2020/09/19/down-the-1619-projects-memory-hole/>
- Mándi Tibor: Realizmus, idealizmus és „neorealizmus”: Az amerikai külpolitika válsága az 1970-es években és a neokonzervatív fordulat. *Politikatudományi Szemle*, 17. (2008), 1. 65–79.
- Martin, Jonathan – Alexander Burns: Reeling From Surprise Losses, Democrats Sound the Alarm for 2022. *The New York Times*, 2021. november 3. Online: www.nytimes.com/2021/11/03/us/politics/democrat-losses-2022.html
- McWhorter, John: Academics Are Really, Really Worried About Their Freedom. *The Atlantic*, 2020. szeptember 1. Online: www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/09/academics-are-really-really-worried-about-their-freedom/615724/
- McWhorter, John: Antiracism, Our Flawed New Religion. *The Daily Beast*, 2017. április 14. Online: www.thedailybeast.com/antiracism-our-flawed-new-religion
- McWhorter, John: *Woke Racism: How a New Religion Has Betrayed Black America*. New York, Portfolio, 2021.
- Mounk, Yascha: Americans Strongly Dislike PC Culture. *The Atlantic*, 2018. október 10. Online: www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/10/large-majorities-dislike-political-correctness/572581/
- Norris, Pippa: Cancel Culture: Myth or Reality? *Political Studies*, 2021. augusztus (online first). Online: <https://doi.org/10.1177/00323217211037023>
- Onishi, Norimitsu: Will American Ideas Tear France Apart? Some of Its Leaders Think So. *The New York Times*, 2021. február 9. Online: www.nytimes.com/2021/02/09/world/europe/france-threat-american-universities.html
- Pluckrose, Helen – James Lindsay: *Cynical Theories: How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity – and Why This Harms Everybody*. Durham, NC, Pitchstone Publishing, 2020.
- Serwer, Adam: The Fight Over the 1619 Project Is Not About the Facts. *The Atlantic*, 2019. december 23. Online: www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/12/historians-clash-1619-project/604093/
- Silverstein, Jake: An Update to The 1619 Project. *The New York Times*, 2020. március 11. Online: www.nytimes.com/2020/03/11/magazine/an-update-to-the-1619-project.html

- Silverstein, Jake: On Recent Criticism of the 1619 Project. *The New York Times*, 2020. október 16. Online: www.nytimes.com/2020/10/16/magazine/criticism-1619-project.html
- Silverstein, Jake: We Respond to the Historians Who Critiqued The 1619 Project. *The New York Times*, 2019. december 20. Online: www.nytimes.com/2019/12/20/magazine/we-respond-to-the-historians-who-critiqued-the-1619-project.html
- Silverstein, Jake: Why We Published the 1619 Project. *The New York Times*, 2019. december 20. Online: www.nytimes.com/interactive/2019/12/20/magazine/1619-intro.html
- Stanger, Allison: Understanding the Angry Mob at Middlebury That Gave Me a Concussion. *The New York Times*, 2017. március 13. Online: www.nytimes.com/2017/03/13/opinion/understanding-the-angry-mob-that-gave-me-a-concussion.html
- Stephens, Bret: The 1619 Chronicles. *The New York Times*, 2020. október 9. Online: www.nytimes.com/2020/10/09/opinion/nyt-1619-project-criticisms.html
- Sullivan, Andrew: A Glimpse at the Intersectional Left's Political Endgame. *New York Magazine*, 2019. november 15. Online: <https://nymag.com/intelligencer/2019/11/andrew-sullivan-the-intersectional-lefts-political-endgame.html>
- Sullivan, Andrew: Emerging Cracks in the Woke Elite. *Substack*, 2021. szeptember 10. Online: <https://andrewsullivan.substack.com/p/emerging-cracks-in-the-woke-elite>
- Sullivan, Andrew: Is There Still Room for Debate? *New York Magazine*, 2020. június 12. Online: <https://nymag.com/intelligencer/2020/06/andrew-sullivan-is-there-still-room-for-debate.html>
- Sullivan, Andrew: See You Next Friday: A Farewell Letter. *New York Magazine*, 2020. július 17. Online: <https://nymag.com/intelligencer/2020/07/andrew-sullivan-see-you-next-friday.html>
- Taibbi, Matt: The American Press Is Destroying Itself. *Substack*, 2020. június 13. Online: <https://taibbi.substack.com/p/the-news-media-is-destroying-itself>
- Taylor, Derrick Bryson: George Floyd Protests: A Timeline. *The New York Times*, 2020. október 2. Online: www.nytimes.com/article/george-floyd-protests-timeline.html
- The 1619 Project Curriculum. *Pulitzer Center* (é. n.). Online: <https://pulitzercenter.org/lesson-plan-grouping/1619-project-curriculum>
- The 1619 Project. *The New York Times*, 2019. augusztus 14. Online: www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html
- The Threat from the Illiberal Left. *The Economist*, 2021. szeptember 4. Online: www.economist.com/leaders/2021/09/04/the-threat-from-the-illiberal-left
- Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Budapest, Európa, 1993.
- Ungar-Sargon, Batya: What Happened Last Night in Virginia. *Substack*, 2021. november 3. Online: <https://bariweiss.substack.com/p/what-happened-last-night-in-virginia>
- Weck, Joseph de – Niall Ferguson: European Millennials Are Not Like Their American Counterparts. *The Atlantic*, 2019. szeptember 30. Online: www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/09/europeans-young-not-so-woke/598783/
- Weiss, Bari: *Resignation Letter*. 2020. július 14. Online: www.bariweiss.com/resignation-letter
- Why the Dem Strategy in Virginia Failed, and How Youngkin Flipped the State. *PBS NewsHour*, 2021. november 3. Online: www.pbs.org/newshour/show/why-the-dem-strategy-in-virginia-failed-and-how-youngkin-flipped-the-state
- Yang, Wesley: Welcome to Year Zero. *Substack*, 2021. július 14. Online: <https://wesleyyang.substack.com/p/welcome-to-year-zero>
- Yglesias, Matthew: The Great Awakening. *Vox*, 2019. április 1. Online: www.vox.com/2019/3/22/18259865/great-awakening-white-liberals-race-polling-trump-2020